

ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQIŞƏSİNİN HÜQUQI ASPEKTLƏRİ

Müşfiq Məmmədov*

Xülasə

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi 1988-ci ildən davam edir. Ermənistan (baxmayaraq ki, bu münaqişədə iştirakını inkar edir və burada yalnız “maraqlı tərəf” olduğunu iddia edir) və Azərbaycan arasındakı bu münaqişə Cənubi Qafqazda ən böyük münaqişədir. Münaqişənin əsas obyektı Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti olsa da, Azərbaycanın bu vilayətə heç bir aidiyyəti olmayan digər yeddi rayonu da Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğal olunmuşdur. Beləliklə, münaqişə nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20%-i işğal olunmuş və bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişdir. 1994-cü ildə münaqişə tərəfləri bu günə kimi qüvvədə qalan atəşkəs sazişinə imza atmışlar. Azərbaycan Respublikası ərazi bütövlüyünün pozulduğunu bildirir və Ermənistanın BMT Nizamnaməsinə əsasən təcavüzkar dövlət kimi tanınmasını tələb edir. Ermənistan isə Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin beynəlxalq hüququn xalqların öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinə əsasən öz dövlətini yaratmaq hüququna malik olduğunu bildirir. Hazırda ATƏT-in Minsk Qrupu münaqişə tərəfləri arasında vasitəçilik missiyasını həyata keçirir. Münaqişənin həllinə dair hər hansə bir siyasi sazişə nail olmaq hələ mümkün olmamışdır.

***Açar sözlər:** Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, ərazi bütövlüyü, özünü təyinetmə hüququ, xalqlar, azlıqlar, işğal, uti possidetis.*

Giriş

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hüquqi aspektlərindən danışmadan əvvəl bu ərazinin hüquqi cəhətdən statusunun müəyyən məqamlarını xatırlamaq lazımdır. SSRİ dövründə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (bundan sonra DQMV) adlanan bu ərazinin Ermənistanla birbaşa quru sərhədi yoxdur. Ümumi şəkildə əvvəlcədən vurğulanmalıdır ki, SSRİ-nin dağılmasından sonra Dağlıq Qarabağ **beynəlxalq-hüquqi cəhətdən Azərbaycan dövlətinin tərkibində qalmışdır**. Ərazinin siyasi statusu uğrunda gedən mübarizədə erməni tərəfi hüquqazidd olaraq vilayətin Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsini və yaxud müstəqilliyini tələb etmişdir. Bu zaman onların əsaslandığı əsas arqumentlər ondan

* *Müşfiq Məmmədov Bakı Dövlət Universitetini beynəlxalq hüquq üzrə bakalavr dərəcəsi və Almaniyanın Laypsiq Universitetini Avropa Hüququ üzrə magistr dərəcəsi ilə bitirmişdir. Berlin Landtaqının təqaüdü ilə Humboldt Universitetində (Berlin) “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi timsalında beynəlxalq hüququn iki prinsipi - ərazi bütövlüyü və özünü təyinetmə hüququ prinsipləri arasında ziddiyyətlər” mövzusunda elmi araşdırma aparmışdır. Hazırda Bakıda Almaniyanın Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyətində (GTZ) hüquqşünas vəzifəsində çalışır.*

ibarətdir ki, münaqişə başlamazdan əvvəl Dağlıq Qarabağın əhalisinin 75%-ni ermənilər təşkil etmiş və oranın əhalisi on illərlə Azərbaycan tərəfindən aparılan sosial-iqtisadi ayrışdırılıya və mədəni istismara məruz qalmışdır. Azərbaycan Respublikası isə haqlı olaraq öz ərazi bütövlüyünün qorunub-saxlanması tələbi ilə çıxış edir və bu zaman beynəlxalq hüququn mühüm norma və prinsiplərinə əsaslanır. Eyni zamanda, Azərbaycan Dağlıq Qarabağa yalnız özünün ərazi bütövlüyünün qorunması çərçivəsində yüksək muxtariyyət statusu verilməsi təklifi ilə çıxış edir. Digər tərəfdən isə erməni tərəfi daim səsləndirir ki, Dağlıq Qarabağ tarix boyu daim onların ərazisi olmuşdur və buna görə də SSRİ-nin dağılmasından sonra DQMV o vaxtki Azərbaycan SSR-nin tərkibində olmasına baxmayaraq, müstəqil Azərbaycan dövlətinin tərkibində qala bilməz. Və bu zaman onların rəsmi səviyyədə bildirdiyi mövqe ondan ibarətdir ki, guya SSRİ dövründəki sərhədlər yalnız inzibati xarakterə malik olmuşdur.

Ümumi şəkildə münaqişənin əsas xarakterik hüquqi tərəflərini bu cür vermək olar. Bəs görəsən, o vaxt qüvvədə olan dövlətdaxili hüquq, eləcə də beynəlxalq hüquq erməni tərəfinin irəli surdüyü tələblərə necə cavab verir?

Əvvəlcə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının rəsmi mövqeyi Ermənistanın bu münaqişədə tərəf kimi iştirakını tanımasından ibarətdir. Ermənistan tərəfi isə bildirir ki, bu münaqişə Azərbaycanla Dağlıq Qarabağ arasında olan bir münaqişədir və Ermənistan tərəfi burada yalnız «maraqlı tərəf» qismində çıxış edir. Daha sonra onlar bildirirlər ki, Dağlıq Qarabağ erməniləri öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malikdirlər və buna uyğun olaraq onlar öz müstəqil dövlətlərini yarada bilərlər.

SSRİ-nin dağılmasına qədər bu münaqişə SSRİ-nin daxili işi olduğu üçün bu münaqişəyə sovet hüququnun müvafiq normaları şamil olunurdu. Problemin hüquqi cəhətdən araşdırılması üçün mən SSRİ-nin sonuncu 1978-ci il tarixli konstitusiyasına müraciət edəcəm.

SSRİ-nin dağılmasından sonra isə bu münaqişənin təbiəti bir qədər dəyişdi ki, burada da münaqişəyə artıq beynəlxalq hüququn müvafiq norma və prinsipləri tətbiq olunmalıdır. Bu məsələlərə mən iki aspektdən yanaşacam: 1) Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycan Respublikasının daxili işi kimi; bununla əlaqədar olaraq beynəlxalq hüquqa görə milli azlıqlar məsələsinə toxunacam və Dağlıq Qarabağ ermənilərinin bu zəmində Azərbaycandan ayrılma hüququna malik olub-olmamasını araşdıracam; 2) Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında dövlətlərarası (beynəlxalq) silahlı münaqişə kimi.

1. Sovet hüququna görə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsi

1.1. SSRİ Konstitusiyasına görə ərazi birliklərinin statusuna görə iyerarxiyası

SSRİ Konstitusiyasının¹ 71-ci maddəsinə görə Sovet İttifaqı 15 müttəfiq respublikadan ibarət idi və bunlar da milli əsasda qurulmuş ərazi birlikləri qismində iyerarxiyanın ən

¹ 07 oktyabr 1977-ci il tarixli Konstitusiya nəzərdə tutulur.

yuxarı pilləsində dururdular. Bundan sonra isə yenə də milli baxımdan təşkil olunmuş ərazi birlikləri gəlirdi: a) muxtar respublikalar; b) muxtar vilayətlər (oblasti); c) milli dairələr (okruqi). Və Konstitusiyanın 72-ci maddəsinə görə **yalnız müttəfiq respublikaların** sərbəst surətdə SSRİ-dən ayrılmaq hüququ var idi. SSRİ-nin dağılma ərəfəsində SSRİ-nin tərkibindən belə bir çıxma mexanizmini ətraflı tənzimləyən qanun da qəbul olunmuşdu (aşağıda bu qanuna bir daha toxunulacaq).

1.2. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi SSRİ-nin daxili işi kimi

SSRİ-nin dağılmasına qədər Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq xarakterli bir məsələ deyil, SSRİ-nin daxili işi hesab olunurdu. Buna baxmayaraq, erməni tərəfi öz dəlillərinin xeyrinə «öz müqəddəratını təyinetmə» anlayışından istifadə edirdi. Lakin münaqişənin ilk əvvəldən SSRİ və kommunist ideologiyası çərçivəsində inkişaf etdiyinə görə bu sahədə aparılan müzakirələr beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq öz müqəddəratını təyinetmə hüququ əsasında deyil, «öz müqəddəratını təyinetmə barədə leninist prinsipi» əsasında aparılırdı. Müvafiq leninist prinsip SSRİ-də BMT-nin bu sahədə qəbul etmiş olduğu sənədlərdən daha məşhur olduğu və formal cəhətdən bütün millətlərin öz müqəddəratını təyin etməsi hüququnu (tam ayrılma da daxil olmaqla) dəstəklədiyi üçün Dağlıq Qarabağın ayrılması tərəfdarları bu ideyadan bəhrələnirdilər. Təbii ki, belə bir ideyanın beynəlxalq hüququn öz müqəddəratını təyinetmə hüququ ilə bağlı mühüm norma və prinsipləri ilə heç bir əlaqəsi yox idi.

2. SSRİ konstitusiyası əsasında Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-dən ayrılmaq hüququ var idimi?

2.1. SSRİ Konstitusiyasına görə Dağlıq Qarabağın statusu

İlk öncə, Dağlıq Qarabağın bu Konstitusiyaya əsasən hansı statusa malik olma məsələsi yoxlanmalıdır. Dağlıq Qarabağ həmin Konstitusiyanın 86-cı maddəsinə görə muxtar vilayət statusuna malik idi. Həmin maddədə deyilir ki, muxtar vilayət müttəfiq respublikanın ərazisinin tərkib hissəsidir. Konstitusiyanın 87-ci maddəsinin 3-cü bəndində isə Dağlıq Qarabağ Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsi olan muxtar vilayət kimi göstərilmişdir.

2.2. Dağlıq Qarabağın ayrılma imkanları

Artıq yuxarıda qeyd olunduğu kimi, yalnız müttəfiq respublikalar ayrılma hüququna malik idilər və belə bir hüquq yalnız bütün SSRİ-yə münasibətdə həyata keçirilə bilərdi. Dağlıq Qarabağ erməniləri isə Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxmaq və Ermənistan SSR-yə birləşmək tələbi ilə çıxış edirdilər. Yaranan sual isə bundan ibarətdir ki, sovet Konstitusiyasına görə Dağlıq Qarabağ ermənilərinin belə bir tələblə çıxış etməsi mümkün idimi? Bununla bağlı keçmiş Yuqoslaviya konstitusiyasında olduğu kimi SSRİ konstitusiyasında da müvafiq 78-ci maddə mövcud idi. Həmin maddədə deyilirdi:

«Müttəfiq respublikanın ərazisi onun razılığı olmadan dəyişdirilə bilməz. Müttəfiq respublikalar arasındakı sərhədlər müvafiq respublikalar arasında bağlanmış sazişlə dəyişdirilə bilər ki, bu da SSRİ tərəfindən təsdiq olunmalıdır.»

Aydın göründüyü kimi, muxtar ərazilərdən fərqli olaraq müttəfiq respublikaların ərazi bütövlüyü konstitusiyaya ilə tənzimləndirdi və hər hansı bir dəyişiklik yalnız müvafiq müttəfiq respublikanın razılığı ilə həyata keçirilə bilərdi. Digər tərəfdən isə Ermənistan və Azərbaycan SSR arasında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR-dən ayrılmasını əks etdirən saziş də yox idi. Ermənistan SSR Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi barədə 1989-cu il tarixli qərarı isə bu proseslərin kulminasiya nöqtəsi idi ki, bu da tamamilə sözügedən konstitusiyanın müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edirdi.² Və münaqişənin başladığı 1988-ci ildə SSRİ-nin bir dövlət olaraq hələ mövcudluğunu və onun konstitusiyasının qüvvədə olduğunu nəzərə alsaq, onda Dağlıq Qarabağ ermənilərinin tələblərinin antikonstitusion olduğunu başa düşmək elə də çətinlik yaratmır. Bundan başqa, SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 18.07.1988-ci il tarixdə keçirilən xüsusi iclasında Dağlıq Qarabağ Vilayət Sovetinin Azərbaycan SSR-dən ayrılması və Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi barəsindəki sorğu müzakirə olunmuş və onun (Dağlıq Qarabağın) Azərbaycan SSR-in tərkibində qaldığını təsdiq edən bir qərar qəbul edilmişdir.

2.3. 21.12.1991-ci il tarixli Almata bəyannaməsi və ərazi bütövlüyü məsələsi

Keçmiş Yuqoslaviyada və keçmiş SSRİ-də baş verən dağılma proseslərini müqayisə etdikdə, dərhal müəyyən etmək olar ki, Yuqoslaviyada olduğundan fərqli olaraq SSRİ-yə daxil olan müttəfiq respublikalar³ dağılma prosesini beynəlxalq-hüquqi qaydada, yəni 21.12.1991-ci il tarixli Almata bəyannaməsi ilə tənzimləmişdilər. Həmin bəyannamənin preambulasında qeyd olunmuşdur ki, *dövlətlər bu bəyannaməni həmin dövlətlərin hər birinin ərazi bütövlüyünü, eləcə də mövcud sərhədlərin toxunulmazlığını tanıyaraq və ona hörmət edərək qəbul edirlər*. Bu müddəa bir daha təsdiq edir ki, müttəfiq respublikalar SSRİ-nin dağılması zamanı da mövcud sərhədləri tanıyacaqları öhdəliyi götürmüşlər və özünün sonrakı praktikası əsasında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanımaqla Ermənistan Respublikası bu müddəanı da pozmuşdur.

² Ermənistan Respublikasının münaqişədə bitərəf davranmasına səy göstərməsinə baxmayaraq, Ermənistan SSR Ali Sovetinin həmin qərarı indiyə qədər ləğv edilməyib. Hətta Yerevan məhkəmələrindən biri 2003-cü ilin fevral ayında bu qərara istinad edərək bəyan etmişdir ki, bu qərarla təkcə Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi deyil, eləcə də Dağlıq Qarabağ, yəni Azərbaycan vətəndaşlarının Ermənistan vətəndaşlığını əldə etməsi məsələsi həll olunmuşdur. Məhkəmənin bu qərarı ilə hakimiyyətdə olan prezident Robert Köçəryanın (o, Dağlıq Qarabağdan olduğuna görə həmin il keçirilən prezident seçkilərində vətəndaşlıqla bağlı şərtləri yerinə yetirmirdi) mübahisəli vətəndaşlıq məsələsi ətrafında gedən çekişmələrə də son qoyulmuşdur. Bu qərar Azərbaycanda ölkəmizin ərazi bütövlüyü və suverenliyi əleyhinə yönəlmiş bir tədbir kimi tənqid edildi və kəskin surətdə pisləndi. Ermənistanda isə bu qərar Dağlıq Qarabağın (!) müstəqilliyi və suverenliyi əleyhinə yönəlmiş bir akt kimi qiymətləndirilərək tənqid olundu.

³ International Legal Materials (1992), səh 148. Həmin respublikalar aşağıdakılar idi: Azərbaycan Respublikası, Ermənistan Respublikası, Belarus Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Moldova Respublikası, Rusiya Federasiyası, Tacikistan Respublikası, Türkmənistan, Özbəkistan Respublikası və Ukrayna. Həmin vaxt üç Baltıqyanı ölkə artıq öz müstəqilliklərini əldə etmiş və 17.09.1991-ci ildə BMT-yə üzv qəbul olunmuşdular.

Nəticə

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, SSRİ dövründə qüvvədə olan hüquqa əsasən muxtar vilayətlər üçün ayrılı bilmə imkanları nəzərdə tutulmamışdı və müttəfiq respublikalar arasındakı sərhədlər yalnız onların razılığı ilə dəyişdirilə bilərdi. Bütün bunları nəzərə alaraq vurğulamaq lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ ermənilərinin separatçı əməlləri SSRİ konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş müvafiq müddəaları və SSRİ çərçivəsində Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünü pozmuşdur.

3. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənədlər əsasında qiymətləndirilməsi

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin qiymətləndirilməsi beynəlxalq hüququn müvafiq norma və prinsiplərini təhlil etmədən mümkün deyil. Bu məsələnin vacibliyi onunla izah edilir ki, burada söhbət beynəlxalq hüququn dövlətlərin ərazi bütövlüyü və xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi kimi iki mühüm prinsipi arasındakı ziddiyyətdən gedir.

3.1. Beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə öz müqəddəratını təyinetmə məsələsinin tənzimlənməsi

İkinci Dünya müharibəsindən sonra öz müqəddəratını təyinetmə hüququ siyasi konsepsiyadan hüquqi prinsipə çevrilməyə başladı. Bu prinsip müasir beynəlxalq hüququn fundamental əhəmiyyətə malik sənədlərində əksini tapmağa başladı. Bunlara misal olaraq BMT Nizamnaməsini, mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı, eləcə də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Paktı göstərmək olar. Lakin öz müqəddəratını təyinetmə hüququ ilə bağlı məsələlər bu spesifik xarakterli sənədlərdə ətraflı surətdə açıqlanmamışdır. BMT Baş Assambleyası bu tapşırığın həllini öz üzərinə götürmüşdür. Bununla əlaqədar olaraq BMT Baş Assambleyasının 1514 (XV), 1541 (XV) və 2625 (XXV) sayılı qətnamələrini sadalamaq olar. Bu qətnamələrin sayəsində öz müqəddəratını təyinetmə hüququ ilə dekolonizasiya (müstəmləkələrdən azadolma) prosesi arasında sıx əlaqə yarandı və BMT Beynəlxalq Məhkəməsi təsdiq etdi ki, öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun bu aspekti beynəlxalq hüququn bir hissəsini təşkil edir. Bununla belə qeyd olunmalıdır ki, 1514 və 2625 sayılı qətnamələrin müddəaları arasında nəzərə çarpacaq fərqlər mövcuddur.

Bir sıra beynəlxalq xarakterli sənədlərin məzmunundan aydın olur ki, öz müqəddəratını təyinetmə hüququ müstəmləkə çərçivəsindən kənara çıxır. Yuxarıda adı çəkilən paktların 1-ci maddəsində qeyd olunur ki, öz müqəddəratını təyinetmə hüququna *xalqlar* malikdir.⁴ 2625 sayılı qətnamədə qeyd olunur ki, öz müqəddəratını təyinetmə hüququ bütün xalqlara tətbiq oluna bilən hüquq və bütün dövlətlərin riyət etməli olduğu bir vəzifədir.⁵ Qeyd olunmalıdır ki, öz müqəddəratını təyinetmənin bir hüquq kimi təbiəti və xarakteri dövlətlər arasında daim gərginlik yarada biləcək bir məsələdir.

⁴ International Covenant on Civil and Political Rights (1976) 999 UNTS 171, 173; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1976) 993 UNTS 3, 5.

⁵ Christian Tomuschat «Völkerrecht», Baden-Baden 2001, S.81.

3.2. Öz müqəddəratını təyinetmə hüququ və ərazi bütövlüyü arasındakı ziddiyyətlər

Bəzi beynəlxalq hüquqşünasların fikrincə, öz müqəddəratını təyinetmə və ərazi bütövlüyü prinsipləri arasında bir münaqişə mövcuddur. Məsələyə bu cür yanaşma bu prinsiplərdən hansının üstün olması sualının yaranmasına gətirib çıxarır. Qeyd edilməlidir ki, demək olar ki, bütün beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququndan sonra suveren dövlətlərin sərhədlərinin toxunulmazlığı və ərazi bütövlüyünü vurğulayan müddəalar gəlir. Məsələn;

BMT Baş Assambleyasının «Müstəmləkə ölkələrinə və xalqlarına müstəqillik verilməsi haqqında» 1514 sayılı qətnaməsi. Maddə 6: «Ölkənin milli birliyi və ərazi bütövlüyünün qismən və ya tam dağıdılmasına yönəlmiş istənilən cəhd BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir.»

1975-ci il 1 avqust tarixli Helsinki Yekun Aktı da öz müqəddəratını təyinetməni dövlətlərin ərazi bütövlüyü ilə məhdudlaşdırır. Həmin aktın xalqların bərabər hüquqları və öz müqəddəratını təyinetməsinə dair 8-ci prinsipində deyilir:

«İştirakçı dövlətlər istənilən zaman BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə və dövlətlərin ərazi bütövlüyü də daxil olmaqla beynəlxalq hüququn müvafiq normalarına uyğun fəaliyyət göstərərək xalqların bərabər hüquqlara malik olmasına və onların öz müqəddəratını təyinetmə hüququna hörmət edəcəklər.»

Bu sənəddə əksini tapmış öhdəliklər sonralar Paris xartiyasında (1990), Lissabon sammitində (1996) və Avropa təhlükəsizlik xartiyasında (İstanbul sammiti, 1999) bir daha təkrarlanmışdır. Bütün bu müddəalar bəzi hüquqşünaslara, habelə dövlətlərə ərazi bütövlüyünün öz müqəddəratını təyinetmə prinsipindən üstün qüvvəyə malik olması barədə dəlillər gətirməyə imkan verdi. Bundan əlavə çoxları hətta bildirdilər ki, 1514 sayılı qətnamənin müddəaları yalnız «müstəmləkə altında olan xalqlara» şamil olunur. Prof Qros Espiell bununla əlaqədar yazırdı: *«Xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ müstəmləkə və ya əcnəbi hakimiyyət altında olmayan xalqlara tətbiq olunmur, çünki 1514 sayılı qətnamə və BMT tərəfindən qəbul edilmiş digər müvafiq sənədlər ölkənin ərazi bütövlüyü əleyhinə yönəlmiş cəhdləri pisləyir»*. Belə bir məntiq əsasında alınan nəticə ondan ibarətdir ki, artıq öz müqəddəratını təyinetmənin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Çünki artıq müstəmləkələr mövcud deyil. Bununla belə öz müqəddəratını təyinetmənin bu cür təfsiri inkar edilir. Ona görə ki, belə təfsir öz müqəddəratını təyinetməni bütün xalqlara məxsus fundamental xarakterli hüquq hesab edən 2625 sayılı qətnamənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq bu prinsipin universallığını təhlükə altına almış olardı. Lakin buna baxmayaraq, öz müqəddəratını təyinetmə hətta bu sənəddə ərazi bütövlüyü barədə qeyd-şərtlə məhdudlaşdırılır. Belə ki, bu qətnamənin 7-ci bəndində deyilir:

«Bundan əvvəlki paraqrafda göstərilənlər yuxarıda təsvir edilmiş qaydada xalqların bərabər hüquqlara malik olması və öz müqəddəratını təyinetməyə uyğun davranan və beləliklə irqindən, milliyətindən və ya rəngindən asılı olmayaraq əraziyə aid olan bütün xalqı təmsil edən hökumətə malik suveren və müstəqil dövlətlərin ərazi bütövlüyünü və

ya siyasi ittifaqını tam yaxud qismən parçalaya və ya bölə biləcək hər hansı bir fəaliyyəti həvəsləndirəcək bir müddəa qismində şərh olunmamalıdır».

Bu müddəanı diqqətlə oxuduqda müəyyən etmək olar ki, bu, Dağlıq Qarabağ ermənilərinin istinad edə biləcəkləri yeganə müddəa qismində çıxış edə bilərdi. Lakin artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi Dağlıq Qarabağ erməniləri rəsmi Bakını sosial-iqtisadi ayrışdırılıqda və mədəni istismarda təqsirləndirirdi. Əslində 2625 sayılı qətnamənin bu müddəası dövlətdaxili münaqişə nəticəsində baş verə biləcək ayrılmanı qadağan etmir. Bu qətnaməni öz müqəddəratını təyinetmə hüququnun insan hüquqları aspektindən oxuduqda, onda mətn əsasında aparılan təfsirə uyğun olaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu qətnamədə ayrılma, yəni sessesiya beynəlxalq hüquqa zidd olan bir əməl kimi ümumiyyətlə qadağan edilmir. Belə ki, dövlətlərin ərazi bütövlüyünün qorunması ilə bağlı müddəada qeyd-şərt nəzərdə tutulmuşdur. Yəni ərazi bütövlüyü o vaxt qorunur ki, müvafiq dövlət öz müqəddəratını təyinetmə hüququ prinsipinə hörmət etsin və irqindən, rəngindən asılı olmayaraq əraziyə aid olan bütün xalqı təmsil edən bir hökumətə malik olsun. Məhz bu müddəa ilə, yəni nümayəndəli hökumətlə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağ SSRİ-də yeganə muxtar vilayət idi ki, o Azərbaycan SSR Ali Sovetində sədrin müavini ilə təmsil olunmuşdu. Ümumiyyətlə isə Dağlıq Qarabağ Azərbaycan SSR Ali Sovetində 10 erməni deputatı ilə təmsil olunmuşdu.⁶ Bundan başqa, Dağlıq Qarabağdakı Vilayət Soveti erməni sakinlərinin üstün sayına müvafiq olaraq əsasən erməni deputatlarından ibarət idi.⁷

Beynəlxalq hüquq üzrə alman mütəxəssisi Karl Döhrinqin fikrincə, etnik qruplara yalnız ifrat ayrışdırılıq göstərildiyi halda onların ayrılma hüququ yarana bilər. Yəni əsas insan hüquq və azadlıqlarının kobud və sisteməlik surətdə pozulduğu və buna qarşı heç bir dövlətdaxili yardım mexanizminin mövcud olmadığı vəziyyətdə milli azlıqlar öz müqəddəratını təyinetmə hüququndan faydalanaraq özlərinin dövlətlərini yarada bilərlər. Lakin bildiyimiz kimi, Dağlıq Qarabağ erməniləri sadalanan bu insan hüquqları pozuntularının heç birinə məruz qalmamış və onların əməlləri sırf separatçı xarakterə malik olmuşdur.

3.3. Dağlıq Qarabağ ermənilərinin bir milli azlıq kimi öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq üçün Azərbaycandan ayrılmaq hüququ var idimi?

a) Xalq və milli azlıq anlayışları arasındakı fərq

SSRİ dağılıqdan sonra Dağlıq Qarabağ erməniləri də öz əvvəlki mövqelərini dəyişdirmişlər. Əgər onların əvvəlki mövqeyi Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşməkdən ibarət idisə, indi xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ əsasında müstəqil dövlət yaratmaq onların əsas məqsədini təşkil edir. Lakin bu halda «**xalqların**» və «**azlıqların**» hüquqları arasındakı fərqləri nəzərə almaq çox vacibdir. Bütün beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə öz müqəddəratını təyinetmə hüququ yalnız xalqlara verilir. Xalq dedikdə, müəyyən bir dövlətin ərazisində yaşayan və əhalinin əksəriyyətini təşkil edən qrup

⁶ Maraqlıdır ki, 17 iyun 1988-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması barədə sorğunu yekdilliklə rədd edərkən Dağlıq Qarabağdan kənardakı seçki dairələrindən olan 17 erməni deputatı da bu qərarın lehinə səs vermişdilər. Bax., O. Luchterhandt., «Das Recht der Berg-Karabach Armenier auf Selbstbestimmung aus völkerrechtlicher Sicht». Hamburg 1992, S.14.

⁷ 140 deputatdan 110-u erməni idi. Bax., O Luchterhandt, S.13.

başda düşölür. Yalnız bu mənada xalqlar öz müqəddəratını təyin etmək və öz dövlətlərini yaratmaq hüququna malikdirlər. Azlıqlar isə (milli, etnik, dil, dini və s.) öz siyasi statuslarını müəyyən etmək hüququna malik deyillər. Bununla əlaqədar olaraq, mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 27-ci maddəsində deyilir:

«Etnik, dini yaxud dil azlıqlarının yaşadığı dövlətlərdə belə azlıqlara mənsub olan şəxslərə həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətlərindən istifadə etmək, öz dinlərinə sitayiş etmək və öz dillərindən istifadə etmək hüququnun verilməsindən imtina edilməməlidir.»

BMT Baş Assambleyasının milli yaxud etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqları haqqında 18.12.1992-ci il tarixli bəyannaməsində də azlıqlara öz müqəddəratını təyin etmə hüququ verilmir. Bu bəyannamənin 2-ci maddəsində də azlıqların hüquqları barədə oxşar muddə əksini tapmışdır. Bəyannamənin 8-ci maddəsinin 4-cü bəndində isə aşağıdakılar bir daha vurğulanır:

«Bəyannamədə nəzərdə tutulan müddəalar dövlətlərin suveren bərabərliyi, ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyi də daxil olmaqla BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə zidd olan hər hansı bir fəaliyyətə icazə verən müddəa qismində şərh edilə bilməz.»

Azərbaycanda yaşayan ermənilər ruslar, gürcülər, ukraynalılar, yəhudilər və digər etnik azlıqlar kimi milli azlıqdırlar.⁸ Dağlıq Qarabağ ermənilərinə yalnız yuxarıda göstərilən müddədə (Paktın 27-ci maddəsi) nəzərdə tutulmuş hüquqlar verilə bilər. Bu isə o deməkdir ki, onlar Azərbaycanın siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni, dini və ictimai həyatında effektiv iştirak etmək üçün öz statuslarını müəyyən etmək hüququna malikdirlər. Bu zaman onlar beynəlxalq hüquqa əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və suverenliyini təhlükə altına alacaq hər hansı bir hərəkətə yol verə bilməzlər.

b) Tarixdən misallar

Hələ 1921-ci ildə Finlandiyanın ərazi bütövlüyü və əhalisinin əsas hissəsinin isveçlilərdən ibarət olan Aland adalarının sakinlərinin öz müqəddəratını təyin etmə hüququna malik olma ətrafındakı mübahisələrə baxılarkən, Beynəlxalq hüquqşünaslar komissiyasının Millətlər Cəmiyyəti Şurası üçün hazırlanmış rəyində belə bir nəticə əksini tapmışdı ki, Aland adalarının sakinləri finlərlə müqayisədə «xalq» deyil, sadəcə olaraq «milli azlıq»dırlar. Komissiyanın rəyində bildirilirdi ki, azlıqlara xalqlara tətbiq olunan qaydalar şamil oluna bilməz. Ən əsası isə, azlıqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququ yoxdur.⁹ Bu rəy Millətlər Cəmiyyətinin Şurasına təqdim edilmişdir. Şura bu rəyi məqbul saymış və onu özünün qəbul etdiyi qətnaməyə əlavə etmişdir. Həmin qətnaməyə müvafiq olaraq Aland adaları üzərində Finlandiyanın suverenliyi tanınmışdır. Qətnamədə ada sakinləri üçün qarantiyaların verilməsi və adanın bitərəf statusu barədə razılaşmanın əldə edilməsinə çağırışlar da əksini tapmışdı.¹⁰

⁸ Ermənilər Azərbaycanın bütün əhalisinin cəmi 2%-ni təşkil edirlər.

⁹ Report of the International Commission of Jurists (1920) LNOJ Spec. Supp. 3; The Aaland Island Question: Report Submitted to the Council of the League of Nations by the Commission of Rapporteurs (1921) League Doc. B7.21/68/106, 27

¹⁰ Resolution Adopted by the Council at its Thirteenth Session (1921) LNOJ, Supp. 5, 24-6

Digər bir misal isə çağdaş dövrə aiddir. Məlumdur ki, 1991-ci avqust ayının 27-də Avropa Birliyi keçmiş SSRİ və Yuqoslaviyada baş verən prosesləri nəzərə alaraq bir bəyanat vermişdi. Həmin bəyanatda deyilirdi ki, Avropa Birliyi dinc yolla və ya danışıqlar vasitəsilə yaradılmayan sərhədləri heç vaxt tanımayacaq. Bəyanata müvafiq olaraq AB-nin Yuqoslaviya üzrə Sülh Konfransı və Arbitraj Komissiyası təsis edildi. Həmin komissiya tərəfindən qəbul edilən 2 sayılı rəydə Xorvatiya və Bosniya-Herseqovinadakı serb əhalisinin öz müqəddəratını təyin etmə hüququna malik olub-olmaması məsələsinə münasibət bildirilirdi. Həmin ərazilərdə serblər bütün əhalinin təxminən üçdə birini təşkil edirdi. Bu rəydə serblərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququ ilə bağlı tələbləri rədd edildi. Arbitraj komissiyası öz rəyində bildirdi ki, «Xorvatiya və Bosniya-Herseqovina ərazisində yaşayan serblərə beynəlxalq müqavilələrə əsasən azlıqlar üçün nəzərdə tutulan istənilən hüquq, həmçinin beynəlxalq hüququn prinsiplərinə müvafiq olaraq milli və beynəlxalq qərantiyalar verilməlidir»¹¹. Bununla da ərazi bütövlüyü prinsipinin öz müqəddəratını təyin etmədən üstün qüvvəyə malik olması bir daha bəyan olundu. Belə ki, sözügedən rəyin birinci bəndində bununla əlaqədar olaraq deyilirdi:

«Hamı tərəfindən qəbul olunmuşdur ki, şəraitdən asılı olmayaraq dövlətlərin razılığa gəldiyi hallar istisna olmaqla, öz müqəddəratını təyin etmə hüququ mövcud sərhədlərin dəyişdirilməsinə səbəb olmamalıdır.»

Məhz sərhəd məsələləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin qiymətləndirilməsində də mühüm rol oynayır. Çünki həm Ermənistanın, həm də Dağlıq Qarabağın nümayəndələri daim bəyan edirlər ki, Dağlıq Qarabağ heç vaxt müstəqil Azərbaycanın tərkibində olmamış və SSRİ dövründə mövcud olan sərhədlər müstəsna olaraq inzibati xarakter daşmışdır. Onlar bununla Dağlıq Qarabağ ermənilərinin separatçı əməllərinə haqq qazandıрмаğa çalışırlar. Belə bir problem keçmiş Yuqoslaviyada da yaranmışdı ki, bunu da hüquqi dildə irredentist¹² tələb adlandırmaq olar.

c) Uti possidetis iuris prinsipinin məsələ ilə bağlı rolu

Yuqoslaviyada dağılma prosesləri baş verən zaman AB-nin yuxarıda adı çəkilən arbitraj komissiyası *uti possidetis*¹³ prinsipinə istinad etmişdi. Başqa sözlərlə, yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin sərhədlərinin çərçivəsini məhdudlaşdırmaq üçün bu prinsipə müraciət edilmişdi. Bu prinsip belə bir məsələni təmin edirdi ki, özü idarə olunmayan ərazilərin sərhədləri onlar müstəqillik əldə etdikdən sonra dəyişməz qalır. Bu prinsipin xüsusilə müstəmləkələrdən azadolunma prosesinə tətbiq edilməsinə baxmayaraq,¹⁴ Avropa

¹¹ 31 ILM 1497 (1992), paragraph 2. Bundan başqa Avropa Birliyi Şərqi Avropada və Sovet Ittifaqında yaranmış yeni dövlətlərin tanınmasına dair rəhbər başlanğıclar haqqında bəyannamə də qəbul etmişdir.

¹² Irredentizm – bir neçə dövlətin ərazisində yaşayan etnik qrupun vahid dövlət ətrafında birləşmək məqsədilə irəli sürdüyü tələbləri əhatə edən bir hərəkətdir.

¹³ Hələ 19-cu əsrdə Mərkəzi və Cənubi Amerikadakı ispan müstəmləkələri müstəqillik əldə edərkən onlar *uti possidetis iuris* prinsipini əsas götürürdülər (*Uti possidetis, ita possedatis – nəyə maliksinizsə, ona da maliksiniz*). Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, əvvəlki ispan əyalətlərinin sərhədləri yeni yaranmış dövlətlərin sərhədləri kimi qalır.

¹⁴ Afrikada müstəmləkələrdən azadolunma prosesləri baş verən zaman Afrika dövlətlərinin 1963-cü ildə Qahirədə keçirilən konfransında əvvəlki müstəmləkə sərhədlərinin yeni yaranmış dövlətlərin sərhədi kimi qalması barədə qərar qəbul edilmişdi.

Birliyinin sözügedən arbitraj komissiyası bəyan etdi ki, *uti possidetis* prinsipi müstəmləkə kontekstindən artıq çıxmışdır və indi ümumi bir prinsip qismində çıxış edir. Öz mövqeyini daha yaxşı əsaslandırmaq üçün, komissiya BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi tərəfindən baxılmış *Burkina Faso və Mali arasında sərhəd mübahisəsi ilə bağlı iş*¹⁵ istinad etdi. Bu işdə Beynəlxalq Məhkəmə *uti possidetis* prinsipi barəsində fikrini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

«Buna baxmayaraq, bu prinsip beynəlxalq hüququn bir spesifik sisteminə aid olan xüsusi bir qayda deyil. Bu harada baş verməsindən asılı olmayaraq məntiqi cəhətdən müstəqillik əldə olunması fenomeni ilə bağlı olun ümumi bir prinsipdir. Bu prinsipin yeganə məqsədi qanlı münaqişələr yaranması təhlükəsinin mövcud olduğu yeni dövlətlərin müstəqilliyini və sabitliyini qorumaqdır...¹⁶».

Ümumi şəkildə qeyd etmək olar ki, əgər Dağlıq Qarabağ məsələsi nə vaxtsa Beynəlxalq Məhkəmənin baxışına çıxarılsa, onda təkcə *uti possidetis* prinsipi əsasında qərarın Azərbaycanın xeyrinə çıxarılaçağını əminliklə söyləmək olar. Lakin qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan və Ermənistan hal-hazırda Beynəlxalq Məhkəmənin Statutunun 36-cı maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən onun yurisdiksiyasını tanımadıqları və ya onlar arasında mübahisənin Beynəlxalq Məhkəmənin baxışına verilməsi üçün xüsusi razılıq olmadığı və ümumiyyətlə Ermənistan Respublikası bu mübahisədə özünün bir tərəf kimi iştirakını inkar etdiyi üçün məsələnin Beynəlxalq Məhkəməyə çıxarılması imkanları praktiki olaraq hələlik sifirə bərabərdir.

Nəticə

Deyilənləri yekunlaşdıraraq separatizm əleyhinə olan dəlilləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Xalqların öz müqəddəratını təyinetmə hüququ yalnız *pacta sunt servanda* (yəni müqavilələrə əməl edilməlidir) prinsipi əsasında həyata keçirilə bilər;
2. Beynəlxalq hüquq xalqlar və ya fərdlər arasındakı deyil, dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən bir hüquq sahəsidir. Dövlətlər beynəlxalq hüququn subyekti, xalqlar isə obyektidir;
3. Qarşılıqlılıq prinsipi: dövlət özünün bir hissəsini özündən ayıra bilmədiyi kimi dövlətin bir hissəsi də zor tətbiq etməklə dövlətdən ayıra bilməz.

Öz müqəddəratını təyinetmə məsələsinə bu qaydada baxılması öz ərazi bütövlüyünü qorumağa qadir olan əksər dövlətlərin mövqeyini əks etdirir. Belə ki, bir qayda olaraq, hər hansı bir müstəqil dövlətin ərazi bütövlüyü və onun ərazisində yaşayan milli azlığın öz müqəddəratını təyinetməsi arasında ziddiyyət yarandığı hallarda, öz müqəddəratını təyinetmənin yalnız daxili aspektindən (yəni muxtariyyət verilməsi) söhbət gedə bilər. Öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinin mövcud dövlətin bir hissəsinin ondan ayrılı bilməsini dəstəkləməsi barədə tələblər daim rədd edilmişdir. Banqladеш istisna olmaqla (həmin halda da hind ordusunun müdaxiləsi olmasaydı Banqladеш müstəqillik əldə edə bilməyəcəkdə)

¹⁵ Case Concerning the Frontier Dispute (Burkina Faso/Republic of Mali) Judgment, ICJ Reports 1986, S. 554-565

¹⁶ Yəni də orada.

1945-ci ildən bəri heç bir separatist tələb dünya birliyi tərəfindən qəbul olunmayıb. Göründüyü kimi Banqladeşdə baş verən hadisələr presedent rolunu oynamadı. Burada baş verən hadisələr əsasən «istismaretmə (zülmetmə) nəzəriyyəsi» (ingiliscə, oppression theory) ilə izah edilirdi. Benqalların dil, etnik və mədəni baxımdan fərqli olması və coğrafi baxımdan Pakistandan çox aralı yerləşməsi nəticədə etibarilə adı çəkilən nəzəriyyəyə müvafiq olaraq Banqladeş dövlətinin yaranmasına əsas verdi (bildirilir ki, bu münaqişə dövründə təxminən bir milyon adam həyatını itirib).

Deyilənlərə yekun vuraraq qeyd etmək olar ki, Dağlıq Qarabağ erməniləri Azərbaycanı milli azlıq olduqları və onların hüquqları kobud və sistematik surətdə pozulmadığı üçün beynəlxalq hüquqa görə onların Azərbaycan dövlətindən ayrılaraq öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq hüququ yoxdur.

3.3. Dağlıq Qarabağda 10.12.1991-ci ildə keçirilən referendumun beynəlxalq-hüquqi baxımdan qiymətləndirilməsi

1991-ci ilin avqust ayında Moskvada baş vermiş dövlət çevrilişi cəhdi əksər sovet respublikaları üçün signal rolunu oynadı. Bundan sonra SSRİ-dən ayrılma prosesləri və sovet respublikalarının müstəqillik haqqında bəyanatlar verməsi başlandı.

Həmin ilin sentyabr ayının 2-də Dağlıq Qarabağ Vilayət Şurasının iclasında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Dağlıq Qarabağ Respublikası elan olundu. Həmin iclas Azərbaycan nümayəndə heyətinin iştirakı olmadan keçirilirdi. Həmin il noyabr ayının 26-da Azərbaycan bu tədbirə qarşı Dağlıq Qarabağın muxtariyyət statusunun ləğv edilməsi ilə reaksiya verdi. Qondarma respublika isə dekabr ayının 10-da müstəqilliyə dair referendum keçirdi və 1992-ci il yanvar ayının 6-da öz müstəqilliyini elan etdi.

Dağlıq Qarabağda etnik zəmində keçirilən bu referendumun legitimliyi məsələsinə gəldikdə, erməni tərəfi SSRİ-nin 03.04.1990-cı il tarixli «Sovet respublikasının SSRİ-dən ayrılma məsələlərinin həlli üçün prosedura» barədə qanununa istinad edir. Öz müqəddəratını təyinetmənin tək-cə xalqlara deyil, eləcə də mütləq mənada (müvafiq dövlətdən ayrılma da daxil olmaqla) etnik azlıqlara da aid olmasını dəstəkləyən leninist prinsipə əsaslanan bu qanunun 3-cü maddəsində Sovet İttifaqının daxilindəki muxtar vilayətlər üçün də öz müqəddəratını təyinetmə hüququ nəzərdə tutulurdu.¹⁷ Lakin ermənilərin bu referendumun legitimliyi barədə əsaslandığı mövqenin nə dövlətdaxili, nə də beynəlxalq hüquqda heç bir əsası yox idi. Belə ki, erməni tərəfinin məsələ ilə əlaqədar daim unuduğu (ola bilsin ki, qəsdən) açıq-aydın bir fakt var: referendumun keçirildiyi vaxt (10.12.1991) Azərbaycan Respublikası artıq müstəqil dövlət idi. **Ona görə də yuxarıda adı çəkilən Qanunun müddəaları müstəqil Azərbaycan Respublikasına və onun ərazisinə şamil oluna bilməzdi.**

İkincisi, erməni tərəfi Azərbaycan dövlətindən ayrılmasının legitimliyini istismaretmə nəzəriyyəsi əsasında (yəni, Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin guya ayrı-seçkiliyə məruz qalması) əsaslandırma bilməz. Hətta ayrı-seçkilik faktı baş versəydi belə, Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi buna istinad edə bilməzdi. Çünki keçmiş Sovet İttifaqında hakimiyyət

¹⁷ Mənbə: Armenian Assembly of America, <http://aaainc.org/armenia-nkr/nkr-history.htm>

həddindən artıq mərkəzləşdirilmişdi və yerli hökumətlər (müttəfiq respublikalar) birbaşa olaraq Kremlin verdiyi göstərişlərindən asılı idilər. Bundan başqa, Dağlıq Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılarla birlikdə idarəetmə şuraları var idi, həmin şuranın başında erməni milliyyətindən olan şəxs dururdu, vilayətdə erməni dilində məktəblər fəaliyyət göstərirdi, əhalinin rifah səviyyəsi yüksək idi və s. Bütün bunları nəzərə alaraq qətiyyətlə demək olar ki, Dağlıq Qarabağın ərazisində erməni əhalisinə qarşı aparılan hansısa diskriminasiya faktından söhbət belə gedə bilməzdi.

Üçüncüsü, keçirilən bu referendum qüvvədə olan beynəlxalq hüquq normaları əsasında da legitim hesab oluna bilməzdi. Belə ki, referendum suveren Azərbaycan dövlətinin razılığı olmadan, özü də müstəsna olaraq etnik zəmində keçirilmişdi. Öz müqəddəratını təyinetmənin etnik prinsipi dövlətçiliyə qarşı yönələn tələblərə qiymət verilən zaman dünya birliyi tərəfindən heç vaxt ciddi bir amil qismində nəzərə alınmayıb. Bundan başqa, öz müqəddəratını təyin etmənin etnik prinsipi bütün maraqlı tərəflərin razılığı olmadan legitim hesab oluna bilməz, çünki bu zəmində keçirilən referendumun özü diskriminativ xarakterə malikdir. Əgər Dağlıq Qarabağ erməniləri öz müstəqillik arzularını öz müqəddəratını təyinetmə vasitəsilə ifadə edərlərsə, onda bu arzu onların öz müqəddəratını təyinetmə qabiliyyətinə malik olmaları kimi şübhə altına alınmalıdır. Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, münaqişə başlanan ərəfədə Dağlıq Qarabağ ermənilərinin məqsədi əslində müstəqillik olmamışdır. Onların əsas ideyası Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi olmuşdur. Bu münaqişədə ermənilərin əsas məqsədinin irredentizm olmasını sübuta yetirən çoxlu sayda faktlar mövcuddur. 1993-cü ildə qondarma Dağlıq Qarabağ respublikasının müdafiə naziri Serc Sarkisyanın Ermənistanın müdafiə naziri təyin olunması, Robert Koçaryanın (baxmayaraq ki, hüquqi cəhətdən o Azərbaycan vətəndaşı olaraq qalır) 1998-ci ilin martında və 2003-cü ilin fevralında Ermənistan prezidenti seçilməsi, Ermənistan SSR Ali Sovetinin Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında 01.12.1989-cu il tarixli qərarının indiyə qədər ləğv edilməməsi, Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bu münaqişədə bilavasitə iştirakı və s. dəlillər sübut edir ki, bu münaqişə mahiyyətcə **ərazi bütövlüyü və irredentizm məsələlərinə aid olan bir münaqişədir**. Təbii ki, münaqişəyə bu aspektdən yanaşıldıqda, onda münaqişəyə dövlətlərarası silahlı münaqişə kimi baxılmalı və Ermənistan Respublikası təcavüzkar dövlət kimi qiymətləndirilməlidir. Bütün bu məsələlər curnalın növbəti sayında ətraflı surətdə araşdırılacaq.

4. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq silahlı münaqişə qismində

Münaqişəyə bu aspektdən baxıldıqda, ilk növbədə Ermənistan Respublikasının öz silahlı qüvvələrini Dağlıq Qarabağ ərazisinə göndərməklə, yaxud orada yaşayan erməniləri dəstəkləməklə BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndini pozması yoxlanılmalıdır. BMT Nizamnaməsinin bu müddəası vasitəsilə beynəlxalq münasibətlərdə BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə zidd olaraq güc tətbiq etmə və ya güc tətbiq etməklə hədələmə qadağan olunur.

4.1. BMT Nizamnaməsinə əsasən güc tətbiqetmənin qadağan olunması

Əvvəlcə, BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində güc tətbiqetmənin hansı növünün nəzərdə tutulması məsələsi araşdırılmalıdır. Birmənalı şəkildə söyləmək olar ki, burada beynəlxalq münasibətlərdə hərbi gücün, yəni bir dövlətin ərazisinə və ya silahlı

qüvvələrinə qarşı bilavasitə silahlı gücün tətbiq edilməsi qadağan olunur (*Bax, Fischer, in: Ipsen, § 59, RN 12; Randelzhofer, in Simma, Art. 2 (4), RN 16*). Daha sonra isə BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində bilvasitə güc tətbiq etmə, yəni hər hansı bir təcavüzkar dövlətə yardım edilməsi və ya silahlı qruplaşmaların müəyyən dövlətin ərazisinə göndərilməsinin nəzərdə tutulması məsələsi yoxlanılmalıdır. Bununla bağlı göstərilən müddədə ətraflı məlumat almaq olmur. BMT Nizamnaməsinin digər müddəalarında da bununla bağlı heç nə deyilmir. Lakin burada adət hüququ qismində «Dövlətlər arasında dostluq münasibətləri haqqında 1970-ci il tarixli Bəyannamə»yə müraciət etmək olar. Həmin Bəyannamədə güc tətbiq etmənin qadağan olunması barədə aşağıdakı müddəə öz əksini tapmışdır:

“Hər bir dövlət digər dövlətin ərazisinə müdaxilə etmək məqsədilə muzdlular da daxil olmaqla, qeyri-qanuni qüvvələrin və ya silahlı qruplaşmaların təşkilindən və ya onların təşkilini həvəsləndirməkdən çəkinmək öhdəliyi daşıyır”.¹⁸

BMT Beynəlxalq Məhkəməsi Nikaraqua işinə baxarkən bu müddəaya istinad edərək bildirmişdi ki, prinsip etibarilə digər dövlətin ərazisində qiyamçıların intensiv surətdə dəstəklənməsi də BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan mənada güc tətbiq etmə kimi qiymətləndirilə bilər.¹⁹

2625 sayılı qətnamədə öz müqəddəratını təyinetmə ilə bağlı müvafiq müddəə da əksini tapmışdır:

“Hər bir dövlət digər dövlətin və ya ölkənin milli birliyi və ərazi bütövlüyünün qismən və ya tam dağılmasına yönələn istənilən fəaliyyətdən çəkinməlidir”.²⁰

Qətnamənin digər müddəaları da hansı formada həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq güc tətbiq etməni qadağan edir. Bununla bilavasitə (birbaşa olmayan) güc tətbiq etmə də ehtiva olunur. Deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, münaqişədə birbaşa iştirakını inkar etməsinə baxmayaraq, Ermənistan dövləti qeyri-birbaşa iştirakla, yəni silahlı qruplaşmaların göndərilməsi, yaxud Dağlıq Qarabağ separatçılarına intensiv şəkildə yardım etməklə də BMT Nizamnaməsinin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndini pozmuşdur. Bununla da Ermənistan Respublikası həmin maddə ilə qorunan Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və siyasi müstəqilliyi kimi hüquqi dəyərləri pozmuşdur ki, bu da öz növbəsində BMT-nin məqsədləri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Sözügədən maddədə yalnız beynəlxalq münasibətlərdə, yəni iki dövlət arasında güc tətbiq etmə qadağan edilir. Beləliklə, dövlət sərhədləri daxilində güc tətbiq etmə bu maddədə ehtiva olunmur. Ona görə də tam qətiyyətlə demək olar ki, əgər bu münaqişə Ermənistan tərəfinin iddia etdiyi kimi Azərbaycanla Dağlıq Qarabağ arasında olan münaqişə, yəni dövlətdaxili (qeyri-beynəlxalq) silahlı münaqişə müstəvisinə gətirilsə belə, Azərbaycan yenə də istənilən zaman öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədilə müvafiq beynəlxalq-hüquqi normalara (*burada qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının qorunması haqqında 12.08.1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyalarına edilən 1977-ci il*

¹⁸ Bax, G. A. Resolution 2625, Tomuschat, S. 79

¹⁹ Bax, ICJ Reports, 1986, S. 119, § 338, in: ILM 25 (1986), S. 1076

²⁰ Bax, G. A. Resolution 2625, in: Tomuschat, S. 81. Bununla bağlı Ermənistan SSR Ali Sovetinin 01.12.1989-cu il tarixli qərarını bir daha xatırlamaq lazımdır

tarixli II Əlavə Protokol nəzərdə tutulur.²¹) riayət etməklə Dağlıq Qarabağ separatçılarında qarşı silahlı qüvvə tətbiq etmək hüququnu özündə saxlayır.

4.2. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələrə dair bəzi qeydlər

4.2.1. BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə müvafiq olaraq beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması üzrə tədbirlər

BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə müvafiq olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurası sülhə təhlükə, sülhün pozulması, yaxud təcavüz faktının mövcudluğunu müəyyən edir. Bundan sonra isə Nizamnamənin 41-ci maddəsinə və ondan sonra gələn digər maddələrə müvafiq olaraq qeyri-hərbi və ya hərbi sanksiyaların tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul edilə bilər.

Bu zaman belə bir sual yaranır ki, görəsən TŞ VII fəsil əsasında hər hansı bir qətnamə qəbul edərkən özünün sərbəst baxışına əsaslanır, yoxsa burada hər hansı hüquqi məhdudiyyətlər mövcuddur? BMT Nizamnaməsinin 24-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin qorunması üçün başlıca məsuliyyəti BMT TŞ daşıyır. Ona görə də bu məsələ ətrafında belə bir yekdil fikir mövcuddur ki, Nizamnamənin 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş 3 halın (sülhə təhlükə, sülhün pozulması və təcavüz) faktiki və hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsi zamanı TŞ geniş fəaliyyət azadlığına malikdir. Bu zaman o, üçüncü qurumlar tərəfindən yalnız məhdud hüquqi nəzarətə məruz qala bilər.²²

BMT Nizamnaməsinin 24-cü maddəsinin 2-ci bəndinin 1-ci cümləsinə müvafiq olaraq TŞ BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq surətdə fəaliyyət göstərməlidir. Lakin bu məqsəd və prinsiplər də Nizamnamənin 2-ci maddəsinin 7-ci bəndinin 2-ci yarımcümləsi ilə müqayisədə 24-cü maddənin 2-ci bəndinin 2-ci cümləsinə müvafiq olaraq VII fəsil vasitəsilə sistematik surətdə məhdudlaşdırılıb. Beləliklə, TŞ 39-cu maddədə nəzərdə tutulmuş şərtlərin mövcudluğu məsələsini şübhə yaranan hallarda normanın məzmununa şərh verməklə həll etməlidir. Bu zaman o, həm malik olduğu geniş baxış imkanını, həm də BMT-nin məqsəd və vəzifələrini nəzərə almalıdır.

4.2.2. BMT Nizamnaməsinə əsasən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair TŞ-nin qəbul etdiyi qətnamələr üçün hüquqi baza

TŞ-nin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qəbul etdiyi qətnamələri oxuyarkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, TŞ bu qətnamələri Nizamnamənin VII fəslində nəzərdə tutulmuş qərarların BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi tərəfindən yoxlanılması BMT Nizamnaməsinin 92-ci və ondan sonra gələn maddələrinə müvafiq olaraq mümkündür (Beynəlxalq Məhkəmə Lokerbi işində («Case Concerning Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention Arising from the Aerial Incidents at Lockerbie», ICJ Reports 1992, S. 126, § 39, in: ILM 1992, S. 671) və Bosniya-Herseqovina NATO dövlətlərinə qarşı işdə («Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide», ICJ Reports 1992, S. 18 f, § 33-35, in: ILM 1993, S. 898) belə bir yoxlama imkanına yol vermədi. Dəlil isə təkə bundan ibarət idi ki, prosesin hazırkı mərhələsi bunu etmək üçün əsas vermir)

²¹ Bax, Tomuschat, S. 501

²² Bax, Jurij Daniel Aston. «Die Bekämpfung abstrakter Gefahren für den Weltfrieden durch legislative Massnahmen des Sicherheitsrates – Resolution 1373 (2001) im Kontext». In ZaöRV 2002, S. 257 (270). Lakin prinsipcə, TŞ tərəfindən qəbul edilən qərarların BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi tərəfindən yoxlanılması BMT Nizamnaməsinin 92-ci və ondan sonra gələn maddələrinə müvafiq olaraq mümkündür (Beynəlxalq Məhkəmə Lokerbi işində («Case Concerning Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention Arising from the Aerial Incidents at Lockerbie», ICJ Reports 1992, S. 126, § 39, in: ILM 1992, S. 671) və Bosniya-Herseqovina NATO dövlətlərinə qarşı işdə («Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide», ICJ Reports 1992, S. 18 f, § 33-35, in: ILM 1993, S. 898) belə bir yoxlama imkanına yol vermədi. Dəlil isə təkə bundan ibarət idi ki, prosesin hazırkı mərhələsi bunu etmək üçün əsas vermir)

(«Nizamnamənin VII fəslə əsasında fəaliyyət göstərərək») cümləsi yazılır.²³ Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qəbul edilmiş qətnamələrin heç birində belə bir müddəə nəzərdə tutulmamışdır. Yaranan sual isə bundan ibarətdir ki, bəs görəsən sözügedən qətnamələrin qəbulu zamanı BMT TŞ hansı hüquqi bazaya əsaslanmışdır? Bununla əlaqədar olaraq, yalnız Nizamnamənin 36-cı maddəsinə müraciət etmək olar. Həmin maddədə deyilir ki, TŞ Nizamnamənin 33-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hər hansı bir mübahisənin və yaxud situasiyanın istənilən mərhələsində onların həll edilməsi üçün müvafiq prosedur və ya metodları tövsiyə edə bilər.

İndi isə konkret olaraq ayrı-ayrı qətnamələrin üzərində dayanaq.

a) TŞ-nin 30.04.1993-cü ildə qəbul etdiyi 822 sayılı qətnamədə Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin pisləşməsi qeyd olunsa da, Ermənistan bu münaqişədə iştirak edən tərəf qismində göstərilir. Bundan əlavə, qətnamədə regionun bütün dövlətlərinin suverenliyi və ərazi bütövlüyü, beynəlxalq sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazi əldə etmə üçün güc tətbiq etmənin yolverilməzliyi vurğulanır. Daha sonra isə BMT TŞ **bütün işğalçı qüvvələrin** (?) Kəlbəcər və Azərbaycanın bir qədər əvvəl işğal edilmiş digər rayonlarından dərhal çıxarılmasını («*immediate withdrawal of all occupying forces from the Kelbadjar district and other recently occupied areas of Azerbaijan*») tələb edir. Göründüyü kimi, bu müddəada istifadə olunan «bütün işğalçı qüvvələr» ifadəsi ilə kimin nəzərdə tutulması qeyri-müəyyən qalır və təbii ki, bu və bu kimi digər ifadələr qətnaməyə şərh verən hər bir kəsi çətinlik qarşısında qoyur. Yəni fikrimcə, burada konkret olaraq Ermənistan Respublikası SQ-nin və Dağlıq Qarabağın separatçı silahlı birləşmələrinin işğal olunmuş Azərbaycan rayonlarından təcili surətdə çıxarılmasını tələb etmək daha yaxşı olardı. Lakin elə buradaca qeyd olunmalıdır ki, TŞ-də qərar qəbul etmə mexanizmində mövcud olan prosedur çətinlikləri nəzərə alsaq, həmin dövr üçün məhz bu cür formalaşdırılmış müddəanın qətnamə mətnində əksini tapması qeyri-mümkün idi. Daha sonra isə TŞ tərəfləri Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin Minsk qrupu sülh prosesi çərçivəsində danışıqları davam etdirməyə çağırır.

b) TŞ-nin 29.07.1993-cü ildə qəbul etdiyi **853** sayılı qətnamənin preambulasında Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasındakı münasibətlərin pisləşməsi, dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü kimi prinsiplər bir daha təkrarlanır. Əvvəlki qətnamə ilə müqayisədə burada Azərbaycanın ərazi bütövlüyü daha qabarıq surətdə vurğulanır. Qətnamənin operativ hissəsində TŞ, Ağdam və bu yaxınlarda işğal olunmuş bütün digər Azərbaycan rayonlarının işğalını pisləyir və **işğalçı qüvvələrin** dərhal, tam və şərtsiz bu ərazilərdən çıxarılmasını tələb edir. Göründüyü kimi burada da «işğalçı qüvvələr» dedikdə, kimlərin nəzərdə tutulması dəqiqləşdirilməmişdir. 822 sayılı qətnamə ilə müqayisədə bu qətnamədə bəzi müddəalar vardır ki, onları şərh etməklə Ermənistan Respublikasının münaqişədə bilvasitə tərəf qismində iştirakının ifadə olunması nəticəsinə gəlmək olar. Bu müddəada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ vilayətində yaşayan ermənilərin 822 sayılı qətnamə ilə razılaşması və ATƏM-in (hazırkı ATƏT-in) Minsk qrupunun etdiyi təklifləri qəbul etməsi üçün TŞ, Ermənistan Respublikası hökumətini onlara təsir göstərməyi davam etdirməyə çağırır. Əlbəttə, Ermənistan Respublikası bu müddəada birbaşa tərəf qismində göstərilir. Lakin burada

²³ Misal üçün, TŞ-nin İraqa bağlı qəbul etdiyi 29.11.1990-cı il tarixli 678 sayılı «Küveytin azad edilməsi barədə», həmçinin 03.04.1991-ci il tarixli 687 sayılı «İraqa ehtiyat sülh müqaviləsi» qətnamələr, Tomuschat, S. 531

istifadə olunan «təsir» (ing. influence) sözünü şərh etmək müəyyən çətinliklər yaradır. Yəni əgər Dağlıq Qarabağ ermənilərinə onların özlərinin və Ermənistan Respublikası rəsmilərinin iddia etdiyi kimi müstəqil tərəf qismində baxılırdı, onda onlar bu qismində Ermənistan Respublikasının təsiri ilə razılaşmamalı olardı. Lakin bu cür müddəanın qətnamədə əksini tapması belə bir dəlil gətirməyə əsas verir ki, TŞ dolayı yolla olsa da, Ermənistan Respublikasının münaqişədə tərəf kimi iştirakını susaraq tanımışdır.

Daha sonra yuxarıda göstərilən müddədə Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikası ərazisinin tərkib hissəsi kimi göstərilir. Bütün bunlardan əlavə qətnamədə elə bir ciddi yenilik yoxdur.

c) TŞ-nin 14.10.1993-cü il tarixli 874 sayılı qətnaməsində TŞ Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ vilayətində və onun ətrafında baş verən münaqişənin, habelə Ermənistan və Azərbaycan Respublikası arasında gərginliyin davam etməsinin regionda sülh və təhlükəsizliyə zərər vuracağından ciddi narahatlıq keçirdiyini bildirir. Göründüyü kimi, ilk dəfə olaraq, bu qətnamədə münaqişənin predmeti konkret surətdə müəyyənləşdirilir: **Dağlıq Qarabağ vilayətində və onun ətrafında baş verən münaqişə**. Bu vaxta qədər qəbul edilmiş 2 əvvəlki qətnamədə isə Azərbaycan Respublikasının yalnız bəzi rayonlarının işğal edilməsi göstərilirdi və ilk baxışdan söhbətin nədən getməsinə müəyyənləşdirmək çətinlik törədirdi. Bundan əlavə, sözügedən qətnamədə TŞ Azərbaycan Respublikasının çoxlu sayda dinc əhalisinin yurdlarından didərgin düşməsi faktına da diqqəti yönəldir. Daha sonra, 853 sayılı qətnamədə olduğu kimi bu qətnamədə də TŞ regionun bütün dövlətlərini sülh və təhlükəsizliyi qorumağa çağırır.

ç) TŞ-nin 12.11.1993-cü il tarixli 884 sayılı qətnaməsində də bir daha beynəlxalq hüququn mühüm prinsipləri vurğulanır, eləcə də Ermənistan və Azərbaycan Respublikaları arasında gərginliyin davam etməsindən söz açılır. TŞ atəşkəsin pozulmasının nəticəsi olaraq hərbi əməliyyatların yenidən başlanmasını və güc tətbiq edilməsinin həddindən çox baş verməsini, habelə Azərbaycan Respublikasının Zəngilan rayonunun və Horadiz şəhərinin işğal olunmasını qeyd edir. Burada yenə də bu ərazilərin hansı qüvvələr tərəfindən işğal edilməsi birmənalı surətdə qeyd olunmur. Qətnamədə Azərbaycanın cənub rayonlarında dinc əhalinin didərgin salınması nəticəsində narahatçılığın yaranması da əksini tapmışdır. Qətnamənin operativ hissəsində yuxarıda adları çəkilmiş ərazilərin işğal olunması, dinc əhaliyə hücumlar edilməsi və Azərbaycan ərazilərinin bombalanması TŞ tərəfindən pislənilir. Bu müddədə da kimin dinc əhalinin üzərinə basqınlar etməsi və kimin Azərbaycan ərazilərini bombalaması konkret olaraq müəyyənləşdirilmir.

Daha sonra isə, TŞ Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ vilayətində yaşayan ermənilərin 822, 853 və 874 sayılı qətnamələrlə barışmasına nail olmaq üçün Ermənistan Respublikasını onlara olan təsirindən istifadə etməyə və gələcəkdə hərbi kompaniyanı davam etdirmək üçün **cəlb olunmuş qüvvələrin** (?) (ing. forces involved) vasitələrlə təchiz olunmamasını təmin etməyə çağırır. Yenə də qətnamənin əvvəlki müddəalarında olduğu kimi, TŞ «cəlb olunmuş qüvvələr» kimi mücərrəd və çoxmənalı sözlərdən istifadə etmişdir. Lakin göründüyü kimi, qətnamənin bu cümləsinin ikinci hissəsində maraqlı müddəa əksini tapmışdır. Yəni Ermənistan Respublikası hərbi əməliyyatların davam etdirilməsinin qarşısını almaq üçün **cəlb olunmuş qüvvələrin vasitələrlə təchiz olunmamasını** təmin etməyə çağırılır. İlk dəfə olaraq, məhz bu qətnamədə qapalı şəkildə olsa da, sözügedən «cəlb olunmuş qüvvələrin» Ermənistan Respublikası tərəfindən dəstəklənməsi dilə gətirilmişdir. Görünür, bu müddəa vasitəsilə TŞ Ermənistan Respublikasının bu yolla güc tətbiqetmənin qadağan olunması prinsipini pozması faktını ifadə etmək istəmişdir.

Daha sonra isə, TŞ tərəflərdən tez bir zamanda hərbi əməliyyatların başa çatdırılmasını və işğalçı qüvvələrin Zəngilan rayonundan, habelə Horadiz şəhərindən çıxarılmasını tələb edir.

Aralıq nəticə

Fikrimcə, BMT TŞ-nin qəbul etdiyi qətnamələr reallığı tam əks etdirmirdi və TŞ o vaxtkı şəraiti düzgün qiymətləndirməmişdi. Yəni bu qətnamələr BMT Nizamnaməsinin VII fəslə əsasında qəbul edilməli idi. Çünki Nizamnamənin 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud idi. Mən 39-cu maddəni şərh etmək yolu ilə mövqeyimi əsaslandırmaq istəyirəm. Bunun üçün Ermənistan Respublikasının hərəkətləri ilə BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş 3 haldan birinin baş verməsi məsələsi aydınlaşdırılmalıdır.

4.3. BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə əsasən sülh anlayışı

İlk növbədə, Nizamnamənin 39-cu maddəsinin əsasında hansı sülh anlayışının durduğu məsələsi yoxlanılmalıdır. «Neqativ sülh anlayışı»na görə «**sülh**» dedikdə, beynəlxalq münasibətlərdə yalnız Nizamnamənin 2-ci maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş güc tətbiq etmə faktının olmaması başa düşülür²⁴. 39-cu maddəni bu anlayışa əsasən şərh etdikdə belə nəticə çıxarmaq olar ki, TŞ yalnız silahlı güc tətbiq olunduqda və ya belə bir gücün tətbiq olunma təhlükəsi mövcud olduqda, VII fəsil əsasında tədbirlər görə bilər.

4.4. Ermənistan Respublikasının hərəkətləri təcavüz qismində

İndi isə, Ermənistan Respublikasının hərəkətlərinə Nizamnamənin 39-cu maddəsi əsasında təcavüz kimi qiymət verilməsinin mümkünlüyü yoxlanılmalıdır. Təcavüz (ing. act of aggression) daim birbaşa və ya qeyri-birbaşa silahlı gücün tətbiqini nəzərdə tutur, yəni bu istənilən halda sülhün pozulmasıdır.²⁵ Məlum olduğu kimi, bu münaqişə birbaşa olaraq Ermənistan Respublikasının ərazisindən Azərbaycana qarşı silahlı qüvvə tətbiq etməklə başlanmamışdır. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər münaqişənin başlanmasına elə Azərbaycan Respublikasının ərazisindən start vermişlər. Bu münaqişədə Ermənistan Respublikasının hərəkətləri BMT Baş Assambleyasının 14.12.1974-cü il tarixli «Təcavüzün anlayışı haqqında» qətnaməsinin 3-cü maddəsinin «g» bəndinə uyğun gəlir. Orada deyilir:

«Maddə 3

Aşağıda göstərilən əməllərdən hər hansı biri müharibənin elan olunub-olunmamasından asılı olmayaraq 2-ci maddənin müddəalarına müvafiq surətdə təcavüz aktı kimi qiymətləndirilməlidir.

.....g) *Dövlət tərəfindən, yaxud onun adından digər dövlətin əleyhinə yuxarıda sadalanan əməllərin ağırlıq dərəcəsinə malik silahlı güc tətbiq edən birləşmələrin, qrupların, qeyri-müntəzəm xarakterə malik dəstələrin və ya muzdluların göndərilməsi, yaxud dövlətin belə əməllərə nəzərə çarpacaq dərəcədə cəlb olunması» (ing. **The sending by or on behalf of a State of armed bands, groups, irregulars or mercenaries, which carry out acts of armed force against another state of such gravity as to amount to the acts listed above, or its substantial involvement therein**²⁶).*

²⁴ Bax, Michael Bothe., in: Wolfgang Graf Vitzthum, Völkerrecht, 2. Aufl., S. 612

²⁵ Bax, Jochen Abr. Frowein., in: Bruno Simma, «Charta der Vereinten Nationen», 1. Aufl., Art. 39, RN 12

²⁶ Bax, G. A. Resolution 3314, C. Tomuschat, Völkerrecht, S 84

BMT-nin Beynəlxalq Məhkəməsi özünün Nikaraqua işi ilə bağlı çıxardığı qərarında bu müddəaya istinad etmiş və onu qüvvədə olan adət hüququ qismində tanımışdır. Məsələyə bu aspektdən yanaşıldıqda əminliklə söyləmək olar ki, Ermənistan Respublikası öz hərəkətləri, yəni yarımhərbi birləşmələrin, habelə digər qrupların göndərilməsi ilə də qüvvədə olan adət hüququnu və bununla da BMT Nizamnaməsinin 39-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş sülhü pozmuşdur.

4.5. Sülhə təhlükə halında BMT Təhlükəsizlik Şurasının müdaxilə imkanları

BMT Nizamnaməsinin 39-cü maddəsində nəinki sülhün pozulması, hətta sülhə təhlükə yarandığı hallarda da TŞ-yə məsələyə müdaxilə etmək səlahiyyəti verilir. Sülhə təhlükə hallarında məsələyə müdaxilə etməyə preventiv xarakterli səlahiyyətlərin olması xasdır. Lakin bu zaman belə bir sual meydana çıxır: TŞ hansı dərəcədə preventiv səlahiyyətlərə malikdir? Təhlükə anlayışını dar çərçivəyə saldıqda, yalnız sülhün bilavasitə qarşıda duran pozulmasını sülhə təhlükə kimi qiymətləndirmək olar.²⁷ Belə bir yanaşma TŞ-nin səlahiyyətlərinə aydın şəkildə hədd qoyulmasına imkan yaradır və bununla da suveren bərabərlik prinsipinə cavab verir.

Lakin təhlükə anlayışının daha geniş təfsir edilməsi və bunun adi sərhəd pozuntularından kənara çıxarılması da mümkündür. BMT TŞ-nin təcrübəsində insan hüquqlarının kobud surətdə pozulması hallarının baş verdiyi dövlətdaxili situasiyalar əvvəlcə çox ehtiyatla sülhə təhlükə kimi qiymətləndirilmişdir. Bununla belə keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq TŞ-nin fərqli praktikasını inkişaf etməyə başlamışdır. Bu praktikaya müvafiq olaraq, sırf daxili xarakterə malik situasiyaların qismən sərhədkeçmə (məsələn, qaçqınların axını) təsirləri baxımından kobud insan hüquqlarının baş verdiyi dövlətdaxili hadisələr də sülhə təhlükə kimi qiymətləndirilir (Məsələn, *TŞ-nin 05.04.1991-ci il tarixli 688 sayılı qətnaməsi (İraq)*; *TŞ-nin 16.06.1993-cü il tarixli 841 sayılı qətnaməsi (Haiti)*; *TŞ-nin 08.11.1994-cü il tarixli 955 sayılı qətnaməsi (Ruanda)*; *TŞ-nin 03.12.1992-ci il tarixli 794 sayılı qətnaməsi*; *müqayisə üçün, həmçinin TŞ-nin 12.11.1997-ci il tarixli 1137 sayılı qətnaməsi (tərk silah barədə müddəaların pozulması)*; *TŞ-nin 09.04.1998-ci il tarixli 1161 sayılı qətnaməsi (böhranlı ərazilərə qeyri-qanuni silah daşımaları)*).

Nəticə

Münaqişə nəticəsində 1 milyondan artıq insanın qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşdüyünü və bu proseslərin baş verməsi zamanı kobud insan hüquqları pozuntularının baş verməsini nəzərə aldıqda qətiyyətlə söyləmək olar ki, bu münaqişə zamanı BMT Nizamnaməsinin 39-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş əlamətlər mövcud olmuşdur. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, TŞ Nizamnamənin VII fəslində tədbirlər görməli və Ermənistan Respublikasını təcavüzkar qismində tanımalı idi.

²⁷ Bax, Joachim Arntz., Der Begriff der Friedensbedrohung und Praxis der Vereinten Nationen, S. 22